

Bartók István

„Kiknek inai helyekről el indultanak vala és és meg űakattanak vala”

Betegségek meghatározása Sylvester János Újszövetség-fordításában (1541)

Az első teljes magyar Újszövetség-fordítás a kiváló humanista, Sylvester János munkája. A Sárvár melletti újszigeti nyomdában készült el 1541-ben. Több szempontból is igen jelentős művelődéstörténetünkben. Ez az első Magyarországon kiadott magyar nyelvű nyomtatvány. Nyelvtörténeti forrásértéke felbecsülhetetlen. Az Újszövetségben rögzített ismeretek tárházának tolmácsolása számos tudományág számára nyújt lehetőséget az adott terület XVI. századi szóanyagának, nyelvhasználatának a vizsgálatára. Ez alkalommal a gyógyítással, betegségekkel kapcsolatos szókincre hozok néhány példát az evangéliumokból. Ezek alapján bepillantást nyerhetünk a keresztény humanizmus világméskébe éppúgy, mint a magyar orvosi szaknyelv korabeli állapotába.

1. ISTENEK ÉS GONOSZ SZELLEMEK A betegségnek a Bibliában található felfogása megegyezik számos ősi vallás szemléletével: előidézője elsősorban valamilyen transzcendens erő. Lehet az istenség műve, büntetés, próbatétel vagy figyelmeztetés. Máskor a beteg alvilági hatalmak áldozata lesz, démon szállja meg. Néhány alkalommal megjelenik ugyan a betegség természeti eredetére utaló nézet, de nem ez a jellemző. Esik szó orvosokról, természetes gyógyhatású szerekről – például olaj, balzsam, kenőcs, fürdő – a gyógyulás azonban legfőképpen Istentől várható.

Mivel a betegséget legtöbbször a beteget megszálló ördög okozza, a gyógyítás lényege a gonosz szellem kiűzése az isteni erő segítségével. E gondolat világos kifejtése megtalálható Rotterdami Erasmusnak a Bibliához fűzött magyarázataiban. Sylvester tevékenységét vizsgálva különösen érdemes tekintettel lenni a németalföldi humanista munkásságára, hiszen a magyar fordítás alapja az Erasmus által elkészített görög–latin Újszövetség. A mester korának egyik legfelkészültebb filológusa volt. Szigorú szövegkritikai alapon bírálta a Biblia Szent Jeromos-féle latin fordítását, a *Vulgatát*. Ettől az ő meg-

oldásai több helyen eltérnek. Magyar követői – köztük Sylvester János – nemcsak a párhuzamos görög–latin szöveget vették figyelembe, hanem Erasmus két vaskos kötetben kiadott kommentárjait is, amelyek *Paraphrases* és *Annotationes* címmel jelentek meg.

Máté evangéliumának egyik helyén esik szó arról, hogy a reménytelennek tűnő betegeket messze földről vitték Jézushoz. Az orvosok vagy nem is látták értelmét a gyógyításuknak, vagy próbálkoztak ugyan, de hiába, semmiféle mesterkedéssel nem tudták legyőzni a bajt. „Jézus viszont – fűzi hozzá Erasmus a *Paraphrases*ben – nem emberek által kitalált gyógymódokkal (*humanis pharmacis*), hanem mennyei hatalmával (*virtute coelestis*), amellyel még a holtakat is fel tudta támasztani, gyógyított meg mindenkit, és ez a legcsekélyebb fáradságába sem került. Hiszen semmibe sem telt a test betegségeit elűzni annak, aki a lélek betegségeit meg tudta szüntetni. A legkevesebb volt visszaadni a földi életet annak, aki mindenkit megajándékoz az örök élettel.”¹

Az evangéliumokban a betegség szorosan összefügg a megszálló ördögökkel, a gyógyítás a gonosz szellemek kiűzésével. A két mozzanat legtöbbször együtt jelenik meg. Sylvester fordítása általában pontosan követi Erasmus szövegét. Az összevetés kedvéért lábjegyzetben adom meg a latin mintát és az idézet helyét.

„Mikoronn kediglenn estve kezdett volna lenni, hozának űneki sok embereket, kikben ördöghök valának, és kiűzé az gonosz űbelleket ighível, és meg gyógyítá mindeneket, kik betegsighnek miatta gonoűul valának.”² Máshol: „Mikoronn kediglenn estve volna, és az nap elnyugutt volna, mindeneket ű hozzá viűnek vala, kik nehezenn valának, és azokat es, kik ördöghtűl gyötretnek vala. És mind az eghíű város az ajtóra gyűült vala. És sokakat meg gyógyítá, kiknek külömb külömb

1. „At Iesus non humanis pharmacis, sed virtute coelestis qua poterat et mortuos excitare, nullo negotio sanabat omnes. Parum erat illi tollere morbos corporum, qui tollebat morbos animorum. Minimum erat illi removari vitam corporis, qui venerat omnibus largiturus vitam aeternam” Ad Mt 4.
2. „Cum autem appetisset vespera, adduxerunt illi daemoniacos multos, & icieit spiritus verbo, omnesque male habentes sanavit” Mt 8.16.

betegsighnek miatta gonoszul vala dolgok. És sok ördöghököt űz vala ki, és nem hagyta vala bólni az ördöghököt, hogy mivel űtet esmérük vala.³

Van, amikor az ördögök száma is tudható: „És lűn továbbá ez: ű maga és város és falu Berté jár vala prédikálnán, és hirdetvinn az Istennek országát, és ű vele vala az tizenkét tanítvány, és nımı aszonyállatok, kik meg gyógyultanak vala az gonosz belletektűl, és az ű betegsighkekből. Mária, ki Magdalenának hívatatik, kiből hét ördögh ment vala ki.”⁴

Jézus nemcsak maga gyógyított, hanem az ördögűzés és a gyógyítás isteni hatalmát az apostoloknak is átadta: „Mikoronn kediglenn egybe hívtá volna az tizenkét tanítványt, birodalmat és szabad hatalmat ada űnekiek minden ördöghökön, és hogy betegsighket gyógyítának.”⁵

Az ördögök kiűzésének többféle módját jegyezték fel az evangélisták. Érdemes megfigyelni Máté korábban idézett szakaszának (Mt 8.16) erre vonatkozó részletét: „kiűzé az gonosz belleteket ighível” (*verbo*), azaz szóval.

Hasonló történt a bethesdaei fürdőhelyen gyógyulást kereső, bénán fekvő beteggel. Az isteni erő Jézusnak pusztán a szava által hatott. „Vala kediglenn ott egy ember, ki harmincznyolcz eštendőtűl fogva fekszik vala betegsighben. Ezt mikoronn az Jézus meg látta volna, hogy ott fekennek, és meg esmérte volna, hogy immárann sok időtűl fogva fekennek az betegsighben, monda űneki. Akarsz meg gyógyulni? Felele űneki az kór ember. Uram, ninczen emberem, hogy ki az vízbe vigyen engemet, mikor meg indul, de azonközbe, míg én bele mennik, látom, hogy immárann más ment én előttem belé. Mondá űneki az Jézus. Kelj fel. Vedd az te ágyadot, és járj. És legottan meg gyógyula az ember. És fel vivé ágyát, és jár vala.”⁶

Simon Péter anyósának gyógyulása másképpen szerepel a különböző evangéliumokban. Éppen az ördög kiűzésének módját illetően térnek el az egyes szövegek. Az előző példák-

hoz sorolható Lukács leírása: „Mikoronn kediglenn fel költ volna Jézus az sinagógából, be míne az Simonnak házába. Az Simonnak kediglenn napát erőssen leli vala az hideg. És kírék az Jézust ű írette. És az Jézus meg álvann annak feje felett, megfedd az hideglelisnek betegsighit, és az elhagyá az aszony embert. És legottan felkelvinn űnekiek bõlgál vala.”⁷ Sylvester *megfedd* kifejezése is a szóbeliségre utal, akárcsak az Erasmus latinjában álló *incredavit* rokon értelmű jelentései: ’rákiált, ráripakodik’, átvitt értelemben – ahogy Sylvester is fordította – ’megszid, lehord’.

Ugyanerről az esetről beszámolva Máté és Márk leírásában jelenik meg a gyógyítás leggyakrabban előforduló módja, a fizikai érintés. Máté szerint – Sylvester megfogalmazásában – ekképpen: „És mikoronn az Péternek házához ment volna Jézus, látá az ű napát hogy az ágyban fekennek és hideg lenné, és illeté az ű kezit, és elhagyá űtet az hideglelisnek betegsighé, és fel kele, és bõlgála űnekiek.”⁸

Márk evangéliumában: „Az Simonnak kediglenn felesighe fekszik vala, kit hideg lel vala, és legottan bõlának Jézusnak ű felűle, és ű hozzá mene, és kezinel fogva fel emelé űtet, és legottan el hagyá űtet az hideg lelisnek betegsighé, és bõlgál vala űnekiek.”⁹

További példák a kézzel való érintésre: „És imé egy poklos járula ű hozzá, és az földre orczával le burula, és isteni tištetelet tűn űneki ezt mondván: Uram, ha akarod, meg tištithacc engemet. És Jézus kezit kinyűjtván illeté űtet ezt mondván. Akarom, tišta lígy, és legottan meg tištula az ű poklossága.”¹⁰

Máshol: „És törtinék, mikoronn egy nímelly városban volna, és ime vala ott egy firűű, ki tele vala poklos varval. És mikoronn látta volna az Jézust, orczájára leborula, és kíré űtet, és monda: Uram, ha akarod, meg tištithatcz engemet. És kezit ki nyűjtván illeté űtet, és monda. Akarom, tištully meg. És legottan el veše ű rula az poklos var.”¹¹

3. „Vespero vero, cum occidisset sol, afferebant ad eum omnes male habentes, & qui a daemonibus agitabantur. Et civitas tota congregata erat ad hostium, & sanavit multos qui aegrotabant variis morbis, & daemonia multa eiiciebat: & non sinebat loqui daemonia, quod ipsum nossent” Mk 1. 32–34.
4. „Et factum est deinceps, & ipse iter faciebat per singulas civitates & castella, praedicans & annuncians regnum dei, & duodecim cum illo. Simulque mulieres aliquae, quae erant sanatae a spiritibus malis, & infirmitatibus: Maria quae vocatur Magdalene, de qua septem daemonia exierant” Lk 8.1–2.
5. „Convocatis autem Iesus duodecim, dedit illis potestatem & auctoritatem super omnia daemonia, & ut morbos sanarent” Lk 9.1.
6. „Erat autem quidam homo illic, qui triginta & octo annos morbo tenebatur. Hunc cum vidisset Iesus decubentem, & cognovisset, quod iam multum temporis morbo teneret, dicit ei: Vis sanus fieri? Respondit ei languidus: Domine, hominem non habeo, ut cum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam. Sed interim dum ego venio, iam alius ante me descendit. Dicit ei Iesus: Surge, tolle grabatum tuum, & ambula. Et statim sanus factus est homo ille, & sustulit grabatum suum, & ambulabat” Jn. 5.5–9.
7. „Cum surrexisset autem Iesus de synagoga, introivit in domum Simonis. Socrus autem Simonis tenebatur febris magna, & rogaverunt illum pro ea. Et astans supra illum, increpavit febrem. & febris dimisit illum, statimque surgens, ministrabat illis” Lk 4.38–39.
8. „Et cum venisset Iesus in domum Petri, vidit socrum illius in lecto decubentem, & fabricantem, tetigitque manum illius, et reliquit illum febris, & surrexit, ac ministravit illis” Mt 8.14–15.
9. „Socrus autem Simonis decumbebat fabricitans, & continuo dicit ei de illa. Et accedens erexit eam, apprehensa manu eius, & reliquit iam febris ilico, ac ministrabat eis” Mk 1.30–31.
10. „Cum descendisset autem de monte, & ecce leprosus accedens, adoravit eum, dicens. Domine, si velis, potes me mundare. Protensaque manu, tetigit illum, dicens. Volo, mundus esto, ac protinus mundata fuit illius lepra” Mt 8.2–3.
11. „Et accidit cum esset in quadam civitate, & ecce vir plenus lepra, cumque vidisset Iesum, prostratus in faciem, rogavit eum, dicens: Domine, si vis potes me mundare. Et protensa manu tetigit eum, dicens: Volo, mundus esto. Et confestim lepra discessit ab illo” Lk 5.12–13.

A kézrátétellel való gyógyítás feljegyzése az egyes esetek részletezése nélkül, összefoglalóan is előfordul: „Mikoronn kediglenn az nap elnyugodnék, mindenek, kiknek külömb külömb féle betegsígbeli kórok vala, az Jészushoz vişik vala üköt. És ű mindenikre kezeit tivinn meg gyógyítá vala üköt.”¹²

A fizikai érintkezésnek egy másik módja, amikor az is elegendő, ha a beteg megérinti Jézus ruhája szegélyét. Egy összefoglaló említés az ilyen esetekről: „És mikoronn által mentenek volna, Genezárethnek földire menínek, és mikoronn meg esmertik volna ütet az emberek az kik az helyenn laknak vala, követeket boczátának el, mind az eghíß tartományba, melly minden felöl ű hozzájuk közel vala. És ű hozzá vünek mindeneket kik gonofül valának, és felette ighen kirík vala ütet, hogy csak az ű ruhájának bílít enghedné illetniek. És valamennyinn mind meg gyógyulának.”¹³

Több szempontból is tanulságos a vérfolyásos asszony gyógyulása. Egyrészt konkrét példa a ruha érintésére. Legrészletesebben Márk írja le: „És vala ott egyg asßonyállat, ki tizenkét eßtendeiglenn fekütt vala vérkórságban, és sok orvostul sokat ßenvedett vala, és minden ű marháját el költötte vala, és nem esméri vala, hogy az orvosok valamit használtak volna üneki, hanem inkább naponkid meg nehezédnek vala, mikoronn az Jészus felöl sok dolgot hallott volna, az sereg níp között hátul el mene, és az Jészus ruháját illeté. Mert magában ezt mongya vala: nem egyebet, csak az ű ruháját illethessem, meg gyógyulok. És legottann meg ßárada az ű vírínek folyása, és testiben ezt meg érzé, hogy meg gyógyult volna ez istentül való czapásból. És az Jészus legottann ű magában meg esmeré, hogy isteni erő jütt volna ki übelöle, és hátra fordulvann az seregen monda. Kiczoda illeté az én ruhámot? És mondának üneki az ű tanítványi: látod, hogy az sereg níp ßorít meg tíghedet minden felöl, mégés ezt mondog, kiczoda illete enghemet? És körül níz vala, hogy láthatná az asßonyállatot az ki ezt tütte vala. Az asßonyállat kediglenn fil vala, és reßket valamiért tuggya vala úmagában az mi lütt vala úbenne, elő jöve és az Jészusnak előtte le esék és meg monda üneki igasság szerint. Az Jészus kediglenn monda üneki: leányom, az te hütöd tartott meg tíghedet, mennyél bikesíghvel, és gyógyully meg az te istentül való csapásodból.”¹⁴

A történet azt is példázza, hogy ha az orvosok igyekezete hiábavaló, csak a felsőbb hatalom segíthet. A gyógyítás transzcendens voltát hangsúlyozza, ahogyan Jézus „ű magában meg esmeré, hogy isteni erő jütt volna ki übelöle” (*in semetipso cognoscens virtutem ex sese prodisse*). Az is világossá válik, hogy a ruha érintése csupán jelkép, a lényeg a beteg hite az isteni gondviselésben.

A felsorolt esetek – sok más hasonlóval együtt – azt mutatják, hogy az Újszövetségben a gyógyítás elsősorban spirituális folyamat, kultikus cselekedet. A természettudományos alapú orvosláshoz közelebb áll a betegség típusainak megkülönböztetése, az egyes kóresetek elnevezése, meghatározása. A továbbiakban ezekre hozok néhány példát.

2. KÓR, KÓRÓS, KÓRSÁG Ismét hasznos Erasmushoz fordulni, ezúttal az *Annotationes*hez. A németalföldi mester kifogásolja Jeromos eljárását, „aki a görög nószosz szót, aminek a latinban egyértelműen a morbus ('betegség') felel meg, többnyire languornak ('bágyadtság, gyengélkedés') fordítja. A malakia szót viszont, ami latinul egész pontosan mollicies ('bágyadtság, gyengeség') helyesen fordítja infirmitasnak ('erőtlenység, gyengeség, gyengélkedés'). De még ennél is pontosabb lenne, ha itt használná a languor szót. A gyengélkedés ugyanis enyhe és elbágyasztó betegség, ami nem szögez ágyhoz, hanem azzal jár, hogy kevésbé vagyunk jó erőben, mint egyébként.”¹⁵ Megfigyelhetjük, hogy a magyar fordításban Sylvester legtöbbször az Erasmus-féle fogalompárokat alkalmazza. Ahogyan Erasmusnál

nószosz = morbus és malakia = infirmitas, languor,

ugyanúgy Sylvesternél

morbus = betegsíg és infirmitas, languor = kórság.

Amikor a morbus és az infirmitas vagy languor egyszerre fordul elő, megkülönbözteti jelentésüket a kétféle fordítással. Például: „Hogy bé tellyesednék, az mi meg vala mondvann Isaiás prófétának általa, mikoronn ezt mondotta: Ez vivé el az mü betegsíginket, és az mü kórságinkat ű viselé el.”¹⁶

12. „Cum autem sol occideret, omnes qui habebant infimos morbis variis, ducebant illos ad eum, at ille singulis manibus imponens, sanabat eos” Lk 4.40.

13. „Et cum traiecissent, venerunt is terram Genesareth. Et cum agnovissent illum viri loci illius, emisunt nuncios in totam undique finitimam regionem illam, & obtulerunt illi omnes male habentes. & obsecrabant eum, ut tantum tangerent fimbriam vestimenti ipsius, & quotquot tetigissent, salvi facti sunt” Mt 14.34–36.

14. „Et mulier quaedam, quae fuerat obnoxia profluvio sanguinis annos duodecim, fueratque multa perpessa a compluribus medicis, & insumperat omnia sua, neque quicumque adiumenti senserat, sed magis in deterius venerat, cum audisset de Iesu, venit in turba, & tetigit vestimentum eius. Dicebat enim: si vel vestimenta eius tetigero, salva ero. Et confestim siccatus est fons sanguinis eius, & sensit corpore, quod sanata esset a flagello. Et statim Iesus in semetipso cognoscens virtutem ex sese prodisse, conversus in turba, aiebat: Quis tetigit vestimenta mea? Et dicebant ei discipuli ipsius: Vides turbam undique prementem te, & dicis: quis me tetigit? Et circumspiciebat, ut videret eam quae hoc fecerat. Mulier vero timens & tremens, sciens quod factum esset in se, venit & accidit ei, dixitque ei omnem veritatem. Ille autem dixit ei: Filia, fides tua te servavit, vade cum pace, & esto sana a flagello tuo” Mk 5.25–34.

15. „Deinde nószon quod plane morbum significat, hic plerunque vertit languorem. Rursum malakian, quod ad verbum sonat molliciem, non male vertit, infirmitatem, rectius tamen versurus, languorem. Est enim languor, levis ac lentus morbus, qui non affigit quidem lecto, sed tamen facit, quo minus firma simus valetudine” Ad Mt 4.

16. „Ut impletur quod dictum erat per Esaiam prophetam cum ait. Hic infirmitates nostras suscepit, & morbos portavit” Mt 8.17.

Máshol: „Jésus minden városokat és falukot el jár vala az környékben, tanítván az ű Sinagogájokban, és prédikálván az menny országának Euangéliumát, és meg gyógyítván minden betegsighet és minden kórsághot az nípeknek közötté.”¹⁷

Az apostolok felruházását a gyógyító hatalommal Lukács a már idézett szakaszban (Lk 9.1) röviden írja le: céljuk, „hogy betegsighet gyógyítanának” (*ut morbos sanarent*). Ugyanez Máté evangéliumában újabb példa a fentebbi megkülönböztetésre: „És az ű tizenkét tanítványit ű hozzá híván hatalmat ada űnekik minden fertelmes íelleteken, hogy azokat emberekből ki űznék, és meg gyógyítanának minden betegsighet és minden kórsághot.”¹⁸

A „kórság” alapjául szolgáló *kór* szótó és további származékai lehetőséget adtak Sylvesternek a különböző tartalmak tolmácsolására. A *kór* szó főnévi értelemben jelentheti magát a beteg embert. Például: „És [Jézus] valahová be mégyen vala, faluba, avagy városokba, avagy íállásokra, az kórokot az utzákon letiszik vala, és kírík vala űtet, hogy avagy csak az ű ruhájának ílít hadná illetniek, és valamennyinn illetík vala, mind meg gyógyulnak vala.”¹⁹

Jézus így utasította az isteni erővel felruházott apostolokat: „Kórokot gyógyítsátok, poklosokot tísticzátok, halottakot támasbátok, emberekből ördöghököt űzzétek, ajándík íerint vüttítek, ajándík íerint agyátok.”²⁰

Főnévként a *kóros* forma is előfordul. Az a híres rész, amelyből kiderül, hogy „senki sem lehet próféta a saját hazájában”, Sylvesternél így szól: „Az Jézus kediglenn ezt mongya vala űnekik. Az próféta nem utálatos egyebütt, hanem csak az ű hazájában, és az ű rokonsághi között, és az ű házanípe között. És semmi isteni erővel való dolgot nem tehete ott egyebet, hanem csak azt, hogy egy nihány kórosot gyógyíjta meg kezít űreáíok tívinn.”²¹

A fenti példákban a főnévi értelemben szereplő *kór* és *kóros* latin eredetije az *infirmus* melléknév ugyancsak főnévi értelemben használt többes számú tárgyesete, az *infirmos*. Bizonyosan nem véletlen a rokonság az *infirmitas* = *kórság* fogalom párral.

Idéztem már Jézus párbeszédét a bethesdai bénával. Ott a *kór* melléknévi értelemben, jelzőként szerepelt: „Felele űneki az kór ember.” Hasonlóképpen a következő helyen, ahol olyan emberekről van szó, akik betegek voltak. Amikor Jézus kíséretével Genezáret földjére érkezett, „el járván mind az eghíí körül való tartományt, az tartománybeli emberek azokat, az kik kórok valának, kezdék viselő íékekben ide s tova hordozni, mikoronn meg hallották volna, hogy az Jézus ott volna.”²²

3. „EL ABOTT EMBEREKNEK SOKASÁGA” Már az eddig idézet szakaszokban is említettem néhány betegséget. Simon Péter anyósát „erössen leli vala az hideg” (*tenebatur febrí magna*), majd „elhagyá űtet az hideglísnek betegsighet” (*reliquit illam febris*). A lepra említésére két-féle elnevezést idéztem, amelyek jól szemléltetik Sylvester alaposágát. Máté evangéliumában Jézust „egy poklos” (*leprosus*) kereste fel, Lukácsnál a beteg „tele vala poklos varval” (*plenus lepra*). Sylvester mindkét kifejezést pontosan visszaadta. A vérfolyásos asszony „fekütt vala vérkórságban” (*fuerať obnoxia profluvio sanguinis*), hitének köszönhetően azonban „meg bárada az ű vírinek folyása” (*siccatus est fons sanguinis eius*).

Lehet tovább szaporítani a betegségeket. Némelyiket egy-egy ma is használt szóval vagy egyszerűbb szókapcsolattal fordítja Sylvester. A bethesdai fürdő oszlopcsarnokában a betegeknek „nagy soksága fekbík vala, vakoknak, sántáknak, el a íott embereknék sokasága.”²³

Többféle betegség következménye lehet a meggörbülés: „[Jézus] Tanít vala kediglenn az synagógáknak egyík[é] ben egy íombat naponn. És íme, vala ott egy asbonyállat, kiben tízenyolc e ítendőtül fogva betegsighet hozó gonos íellet vala, és egybe sugorodott vala, és az ű fejít semmikippenn fel nem emelheti vala, mellyet mikor meg látott volna az Jézus, ű hozzá hívá azt, és monda annak. Asbonyállat, meg íabadultál az te betegsighetből. És legottann fel egyenesedék, és dicsíretet tízen vala az Istennek.”²⁴ Az „egybezugorodás” okára itt semmilyen magyarázat nincs.

17. „Et circumibat Iesus civitates omnes ac vicos, docens in synagogis illorum, & praedicans evangelium regni, & sanans omnem morbum & omnem languorem in populo” Mt 9.35.

18. „Et accensis duodecim discipulis suis, dedit eis potestatem adversus spiritus immundos, ut eicerent eos, & sanarent quemquis morbum, & quemquis languorem” Mt 10.1.

19. „& quocumque introisset in vicos, aut in civitates, aut in villas, in plateis ponebant infirmos, & deprecabant eum, ut vel fimbriam vestimenti eius tangerent. Et quotquot tangebant eum, salvi fiebant” Mk 6.56.

20. „Infirmos sanate, leprosus mundate, mortuos suscite, daemonia eiicite. Gratuito accepistis, gratuito date” Mt 10.8.

21. „Dicebat autem illis Iesus: Non est propheta contemptus nisi in patria sua, & inter cognatos, & in familia sua. Et non poterat ibi virtutem ullam aedere, nisi quod paucos infirmos, impositis manibus sanavit” Mk 6.4–5.

22. „Percurrentes totam undique regionem illam, coeperunt in grabatis eos qui male habebant circumferre, cum audissent eum illic esse” Mk 6.55.

23. „in his iacebat multitudo magna languentium, caecorum, claudorum, aridorum” Jn 5.3.

24. „Docebat autem in una synagoga sabbatis. Et ecce, mulier quae habebat spiritum infirmitatis annis decem & octo, eratque contracta, nec omnino poterat erigere caput, quam cum videret Iesus, vocavit eam ad se, & ait illi: Mulier, liberata es ab infirmitate tua. Et imposuit illi manus [Sylvesternél kimarad a kézrátétel!], & confestim erecta est, & glorificabat deum” Lk 13.10–13.

A szíriai betegek felsorolásában is előfordul a meggörbülés, de itt az oka is meg van nevezve: „És ki terjede az ű híre eghisí Síríában, és ű hozzá hozának mindeneket kiknek külömb külömb betegsignek miatta gonofsul vala dolgok, és kik béli fájásnak miatta meg görbettekenk vala, és kikben ördögök valának, és kik havasok valának, és kiknek inai helyekrül el indultanak vala, és meg fakattanak vala és meg gyógyítá űköt.”²⁵

A „béli fájás” jelentése a latin megfelelője (*tormina*) alapján ’bélgörcs, hascsikarás, vérhas’. A latin *lunaticus* lehet ’holdkóros, alvajáró’, de ’nyavalyatörős’ is. Érdekes a Sylvester szövegében szereplő „havasok” kifejezés. A régiségben nem lehetett szokatlan a „Hold” szóból hasonló alakokat képezni. Az adott helyet a régi magyar kódexekben (Müncheni, Jordánszky-) is ugyanígy fordították, de még Szenczi Molnár Albert szótárában (1604) is megtalálható.

Kérdéses Sylvester fordításának eredete a bénák esetében. A latin *paralyticus* hosszú körülírása ugyanígy olvasható a kafarnaumi százados történetében is: „Mikoron kediglen be ment volna Jésus Kapernaumba, ű hozzá mene egy bázados, és ighen kírí vala űtet ezt mondván: Uram, egy gyermekem házamnál fekszik, kinek inai helyekrül el indultanak és meg fakattanak, és ighen nehezen kínlódik.”²⁶

Vajon honnan vehette Sylvester ezt a meghatározást? Sem a fordítása alapjául szolgáló görög–latin Újszövetségben, sem Erasmusnak az adott helyekhez fűzött megjegyzéseiben nem található ilyen bonyolult körülírás. Tudvalevő, hogy Sylvester időnként a *Vulgatát* is szem előtt tartotta, korábbi magyar fordításokat is ismert. Az ő megoldásához azonban sem korábbi, sem későbbi párhuzamot nem találtam. Az idézett előfordulásokhoz a következő forrásokat néztem meg:

	Mt 4.24	Mt 8.6
Vulgata	paralyticos	paralyticus
Müncheni Kódex (1466)	köszvényeseket	köszvényes
Jordánszky-kódex (1516)	köszvényeseket	keszvényben fekszik
Pesti Gábor (1536)	keszvényeseket	keszvényben fekszik
Károlyi Gáspár (1590)	gutaütötteket	gutaütöten fekszik
Káldi György (1626)	inaszakadtakat	fekszik inaszakadtan
Modern protestáns fordítás	bénákat	bénán fekszik
Modern katolikus fordítás	bénákat	bénán fekszik

Ἐπιλείας, ἡδὲ θύραπενώμῃ ἀπέσμε νόσον, ἡδὲ ἀέσαμ μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ. ἡδὲ ἔπιλησιμ ἐξ ἀνοήτου ἐν Ἰλλυα τῷ σφίριμ. Ἐπισημώτερον δὲ τῶν ἀνάστῃσιν κακῶσ ἐχούσιν, ἀνοήτως νόσον, ἡδὲ βρασάτωσ σαυχομέσιν, ἡδὲ σαμειφόρμιωσ, ἡδὲ σιλωτῶζομιώσ, ἡδὲ ἰσχυροκόσ, ἡδὲ ἰσχυροκόσ, καὶ ἡκο

Mt 4.24 Erasmus görög–latin Újszövetség-kiadásában (1516)

Den korfagot az nipeknek közötte. És ki terjede az ű híre eghisí Síríában, és ű hozzá hozának mindeneket kiknek külömb külömb betegsignek miatta gonofsul vala dolgok, és kik béli fájásnak miatta meg görbettekenk vala, és kikben ördögök valának, és kik havasok valának, és kiknek inai helyekrül el indultanak vala, és meg fakattanak vala és meg gyógyítá űköt. És sok nipek követte űtet Galileából / Decapoli:

Mt 4.24 Sylvester fordításának sárvár-újszigei kiadásában (1541)

betegfighet, es minden korfagot az nipek közötte. Es ki terriede az ű híre eghisí Síríában, es ű hozzá hozanak mindeneket kiknek külömb külömb betegsignek miatta gonofsul vala dolgok, es kik béli fájásnak miatta meg görbettekenk vala, es kikben ördögök valának, es kik havasok valának, es kiknek inai helyekrül el indultanak vala, es meg fakattanak vala es meg giogitta űket. Es sok nipek követte űtet Galileából,

Mt 4.24 Sylvester fordításának második, bécsi kiadásában (1574)

Legjobban Káldi György munkája, az első teljes katolikus bibliafordítás hasonlít Sylvester megoldásához, egyetlen szóba tömörítve. A XVII. században egyébként már elterjedhetett ez a jelentés. A Szenczi Molnár-szótárban a *paralyticus* ’Guttaütöt, Inaifakadozot’. Sylvester alaposágát és filológiai igényességét ismerve az is elképzelhető, hogy a betegség pontos meghatározását valamilyen orvosi szakkönyvből vette át. Hogy csak egy lehetőséget említsék: Galénosz munkái latin fordításban a XVI. század első évtizedeiben többféle kiadásban is elérhetőek voltak. A bénultság tüneteit felsorolva így folytatódik a leírás: „Az inak ilyesfajta működési zavarait görögül paralysisnek, azaz az inak helyükről való elválásának nevezzük.”²⁷ Más helyen a *paralysis* magyarázata: „Leginkább így hívják az inak elválását a helyükről, aminek következtében a mozgás lehetetlenné válik.”²⁸

Ne tévesszen meg senkit, hogy a *nervus* a mai szóhasználatban ’ideg’-et jelent. A Sylvester definíciójában szereplő „in” Szenczi Molnár Albert többször hivatkozott szótárában is a *nervus* magyar megfelelője. Így tehát mindkét hely akár Sylvester forrása is lehet – hacsak elő nem kerül egy még pontosabb párhuzam.

25. „& dimanavit fama illius in totam Syriam. Et adduxerunt ad illum omnes male affectos, variis morbis ac torminibus contractos, & daemónicos, & paralyticos, sanavitque illos” Mt 4.24.

26. „Porro cum ingressus fuisset Iesus Capernaum, adiit eum centurio, obsecrans eum & dicens. Domine, famulus meus decumbit domi paralyticus, ac graviter discruciat” Mt 8.5–6.

27. „Et vocatum quidem ejusmodi nervorum vitium Graece paralysis, id est nervorum resolutio.” *De Morborum et Symptomatum differentiis et causis liber VI. Lib. I, Cap. 1.*

28. „Itaque nervorum resolutio potissimum dicitur, ubi motus deperditus est” i. m. Lib. III, Cap. 10.

Az idézett szemelvények alapján kitűnik, hogy Sylvester János Újszövetség-fordítása bőven kínál tennivalókat a további kutatás számára. A gyógyításra, betegségekre vonatkozó kifejezések módszeres feldolgozása, összevetése a lehetséges forrásaikkal és utóéletükkel bizonyára hasznos adalékokkal szolgálna a magyar orvosi szaknyelv történetéhez.

FORRÁSOK

Novum Instrumentum omne, diligenter ab Erasmo Roterodamo recognitum & emendatum, non solum ad Græcam veritatem, verum etiam ad multorum utriusque linguae codicum, eorumque veterum simul & emendatorum fidem [...] emendationem & interpretationem, præcipue,

Origenes, Chrysostomi, Cyrilli Vulgarii, Hieronymi, Cypriani, Ambrosii, Hilarii, Augustini, una cum Annotationibus, Basileae, 1516.

Des. Erasmi Roterodami in Novum Testamentum ab eodem denuo recognitum Annotationes ingentii nuper accessione per autorem locupletatae, Basileae, 1519.

Paraphraseon D. Erasmi Roterodami Tomus Primus in Novum Testamentum, videlicet in quatuor Euangelia, & Acta apostolorum, quarum bona pars nunc recens nata est, omnes ab ipso autore non oscitanter recognitae, Basileae, 1524.

[Sylvester János,] Új Testamentum Magyar nyelvű, mellyet az Görög és Diák nyelvből újonnan fordítánk, az Magyar népnek Keresztény hitben való ippülésire, [Sárvár-Újsziget, 1541].